

УДК 94 (477.87) "1946/1953":281.9

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ЗАКАРПАТТІ В ЧАСИ «СТАЛІНЩИНИ» (1946 – 1953 рр.)

Данилець Ю.В., Міщанин В.В. (Ужгород)

У статті йдеться про становище православної церкви на Закарпатті у перші роки радянської влади. Вказується на дії радянської влади, спрямовані на контроль релігійного життя в Закарпатській області – діяльність уповноважених Ради у справах Руської православної церкви та Ради у справах релігійних культур. Звернуто увагу на взаємовідносини між православною та греко-католицькою церквами в зазначений період, внутрішньоцерковне та соціально-економічне життя православної церкви за епископства Нестора (Сидорука), Макарія (Оксіюка) та Іларіона (Кочергіна).

Ключові слова: Православна церква, релігійна політика, радянська влада, Закарпатська область, СРСР, комуністична партія.

22 січня 1946 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було затверджено подання Президії Верховної Ради УРСР про утворення Закарпатської області у складі УРСР. Вже за кілька днів після утворення Закарпатської області Президія Верховної Ради УРСР 24 січня 1946 р. прийняла постанову про введення з 25 січня 1946 року на території Закарпатської області законодавства Української Радянської Соціалістичної Республіки.

З цього часу, за словами дослідника М. Макари: «... в Закарпатті набували чинності Конституція СРСР 1936 року та Конституція УРСР 1937 року» [82, с. 37]. Відповідно до радянського законодавства – Декрету Раднаркому «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 29 січня 1918 р. – в Радянському Союзі церква була відокремлена від держави. Проте релігійна політика відігравала неабияку роль у справі радянзації Закарпаття. З одного боку, комуністична партія намагалася всляко контролювати діяльність церков, вести їхній облік, збирати дані про кількість монастирів, їх соціально-економічний стан тощо. З іншого – держава грубо втручалася у церковне життя у щойно возз'єднаному Закарпатті, про це свідчить хоча б вбивство єпископа Т. Ромжі і ліквідація греко-католицької церкви.

Контроль за діяльністю релігійних організацій на території області здійснювали дві структури: рада у справах Руської православної церкви (далі – РПЦ) (створена постановою РНК СРСР від 14 вересня 1943 р.) та рада у справах релігійних культур (створена постановою РНК СРСР від 19 травня 1944 р.). Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР №1043 від 8 грудня 1965 р. рада у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР та рада у справах релігійних культур при Раді Міністрів СРСР були реорганізовані у раду в справах релігій при Раді Міністрів СРСР.

На Закарпатті ще в період Народної Ради Закарпатської України (далі – НРЗУ). саме 20 квітня 1945 р. було прийнято декрет «Про утво-

рення Управління в справах культур». До компетенції новоствореного управління належали «всі справи церковні та релігійні, включно упорядкування справ про майно церковних (релігійних) общин та вирішення майнових спорів між ними на території Закарпатської України». Уповноваженим у справах культур було призначено Петра Лінтура [63].

З утворенням Закарпатської області відбулася уніфікація та реорганізація місцевих органів влади, в тому числі й управління в справах культур. Керівником ради у справах РПЦ в області й надалі залишився П. Літур. Рішенням Закарпатського облвиконкому від 26 березня 1947 р. на посаду уповноваженого було призначено Івана Ромера [42, арк. 11]. Рівно через рік керівником ради був призначений Григорій Панченко, а з липня 1948 р. до 1960 р. уповноваженим працював Антон Шерстюк. Це був досвідчений чиновник, що в 1945-1948 рр. керував радою у справах РПЦ в Дрогобицькій області. Радою у справах релігійних культур при Закарпатському облвиконкомі в 1946-1947 рр. керував Сергій Лямін-Агафонов, а в 1948-1959 рр. – Михайло Распутько.

Згідно штатного розпису за 1946 р., апарат уповноважено у справах РПЦ в Закарпатській області складався з двох одиниць, власне з уповноваженого з окладом 1200 крб. та секретаря-машиніста з окладом 410 крб. [10, арк. 1-2]. У відділі культур в цьому ж році працювали 4 штатні одиниці. Фінансування відділу затверджене на 1946 р. складало 49060 крб. Заплановано на 1947 р. – 54060 крб. З них 39360 крб. становив фонд зарплати [38, арк. 4].

Кому ж підпорядковувалася та що входило до компетенції ради у справах РПЦ? Союзний орган – рада у справах РПЦ діяв при Раді Міністрів СРСР. В Україні було створено апарат уповноваженого ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР, який в свою чергу сформував мережу своїх уповноважених при облвиконкомах республіки. Уповноважений був під прямим підпорядкуванням голови облвиконкому чи

його заступника і свою практичну діяльність здійснював тільки від імені вищезазначеної установи. Раді у справах РПЦ уповноважені були підпорядковані лише в оперативному відношенні. Апарат утримувався за рахунок місцевого бюджету, а посада уповноваженого прирівнювалася до завідувача відділу. Водночас, уповноважені не могли бути звільнені чи переведені на іншу посаду без узгодження з радою у справах РПЦ [69, с. 36]. Дуже часто обласне керівництво ставилося до апарату уповноважених ради РПЦ як до другорядного інституту, що зумовлювало те, що саме цей апарат був резервом для скорочення штатів в облікконкомах [96, с. 297]. На представників ради у справах РПЦ покладалась наступні функції: нагляд за правильним та своєчасним впровадженням у життя на території області законів, а також постанов уряду СРСР, котрі стосувалися РПЦ; надання облікконкомам та раді у справах РПЦ інформації щодо становища РПЦ; здійснення обліку та реєстрація діючих церков та молитовних будинків православної церкви; реєстрація релігійних громад і духівництва; облік недіючих культових приміщень; розгляд клопотань віруючих про відкриття нових церков та молитовних будинків; підготовка відповідної документації [54, с. 74; 94, с. 36].

В сучасній історіографії діяльність ради у справах РПЦ оцінюється неоднозначно. На думку Д. Поспеловського, «с самого свого виникнення Совет повел себя как хозяин Церкви, хотя ни в одном советском или республиканском кодексе законов он не упоминался вплоть до опубликования в 1975 г. пересмотренных и дополнительных Законов о религиозных объединениях 1929 г.» [85, с. 118]. За словами Т. Чумаченко, «совет по делам Русской православной церкви являлся одним из важных и значимых компонентов модели государственной вероисповедной политики. Существенным было его влияние на формирование правовой основы государственно-церковных отношений. Разработка Советом законодательных актов, настойчивость в деле их реализации способствовали становлению достаточно цивилизованных взаимоотношений между государством и РПЦ в 1940-х – первую половину 1950-х гг.» [95, с. 45].

Друга половина 1940-х рр. характеризується наступом тоталітарного режиму на греко-католицьку церкву в західних областях УРСР та остаточною її ліквідацією. Дана проблема в достатній мірі висвітлена в сучасній історіографії, а тому не будемо детально зупинятися на цьому питанні. Вчені сходяться на думці, що РПЦ у цьому процесі «відіграла роль простого статиста і виконавця волі можновладців», при цьому «не виявляла особливого завзяття в ліквідації унії...» [65, с. 411]. Або ж: «Й. Сталін, його найближче оточення, примусивши православних ієрархів та духовенство стати поплічниками і

реалізації планів, втягував їх і на цей раз у брудну, аморальну справу...» [84, с. 193]. За словами В. Войналовича, в жодному із опрацьованих ним документів «немає жодних згадок про ініціюючу роль Церкви в плануванні відповідних заходів. Як стратегічні, так і тактичні складові кампанії розроблялися державними органами й передавалися для виконання вищому церковному керівництву» [65, с. 411]. З цим твердженням можна погодитися. Нами опрацьовано десятки справ у Державному архіві Закарпатської області (далі – ДАЗО) і не виявлено жодних згадок щодо ініціатив православного духовенства у справі ліквідації греко-католицької церкви.

Документи ДАЗО із досліджуваної теми згруповані у двох фондах: фонд Р-544 – «Уповноважений ради в справах руської православної церкви», опис №2 за 1946-1956 рр., фонд 1490 – «Уповноважений у справах релігійних культів», опис №1 (1946-1956), а також опис 4 д (додатковий) (1945-1991).

У фонді Р-544 містяться документи, які дають можливість прослідкувати політику радянської влади по відношенню до православної церкви в досліджуваній період. Це – доповідні записки уповноваженого в справах руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області [8], інструктивні листи ради в справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР та УРСР уповноваженому в Закарпатській області [12; 13; 18; 23; 28; 31], листування між місцевим уповноваженим та вищестоящим керівництвом [15; 17; 20; 21; 33], рішення Закарпатського облікконкому, які стосувалися релігії [11; 14; 19; 24; 32], скарги православних вірників та духівництва та листування з цього питання [16; 22; 27; 29; 30; 34; 35] тощо.

Опис №1 фонду Р-1490 хоча і стосується діяльності інших, неправославних, релігійних культів дає нам можливість прослідкувати як склалися взаємини між греко-католиками та православними у цей складний період [39; 40; 41]. Опис 4 д був сформований у 1998 р. та містить 187 справ за 1945-1991 рр. Безпосередньо нашого дослідження стосуватимуться 10 справ цього опису. Це документи, що дають можливість прослідкувати динаміку розвитку православної церкви в досліджуваній період – доповідна записка про становище православної церкви в 1947 р. [42], статистичні звіти про кількість православних церков і монастирів та їх фінансово-господарську діяльність протягом 1948-1953 рр. [43; 44; 45; 46; 47; 48].

3 жовтня 1945 р. на чолі Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії стояв єпископ Нестор (Георгій Мартинович Сидорук). Він народився 10 січня 1904 р. в Петроковській губернії Царства Польського. Випускник історичного факультету Харківського університету, викладав у різних навчальних закладах Полтави. Репресо-

ний (1937-1940), відбував ув'язнення в Ухтинсько-печорському виправно-трудоному таборі. У 1942 р. – викладач пастирсько-богословських курсів Полтавської єпархії. 14 жовтня 1945 р. хіротонісан в єпископа Уманського, вікарія Київської єпархії з наданням в управління Мукачівсько-Пряшівської єпархії. З 24 жовтня 1945 р. по 3 червня 1948 р. – єпископ Мукачівський та Ужгородський. У червні 1948 р. переведений на Курську кафедру. Помер 1 жовтня 1951 р. [55; 62; 80; 81].

У звіті на ім'я уповноваженого ради у справах РПЦ по УРСР П. Ходченка від 7 лютого 1947 р. обласний уповноважений П. Лінтур вказував, що православні на Закарпатті мають у своєму володінні 182 храми (із них 10 монастирських) та 12 каплиць (із них 9 монастирських). В межах єпархії діяло 18 чернечих громад (4 чоловічих та 3 жіночих монастирів, 5 чоловічих та 6 жіночих скитів) і 135 сільських та міських приходів [9, арк. 1], які обслуговувало 136 представників духовенства. Загальна кількість православних вірників складала 142 тис. чол. [9, арк. 2].

2 грудня 1946 р. Закарпатський облвиконком прийняв рішення про передачу Мукачівського монастиря православної церкви. Сам акт передачі відбувся 24 березня 1947 р. Греко-католицьких ченців було вивезено до Імстичева, один із них виявив бажання перейти до православної церкви [42, арк. 7]. Спочатку до монастиря було переведено ченців з кількох православних скитів (ієромонах Іов (Кундра), Серапіон (Іваник), Інокентій (Чопик). Пізніше, після узгодження питання в раді у справах РПЦ по Україні та місцевого архієрея монастир було перетворено на жіночий. З Липчанського монастиря на Хустщині до Мукачева переселили 33 черниць під керівництвом ігумені Параскеви (Прокоп) [71; 74, с. 17]. В 1947 р. до монастиря було переведено ще 17 послушниць з різних скитів Закарпаття [44, арк. 52].

З великими урочистостями було проведено відпуст Успіння Богородиці в серпні 1947 р., коли до Мукачева прибули єпископ Львівський і Тернопільський Макарій (Оксіюк), Станіславський Антоній (Пельвецький), Одеський Сергій (Ларін), Луцький Варлаам (Борисевич), протопресвітер Г. Костельник, протоієрей В. Дреліх, представники екзархату – проієрей К. Ружицький, Д. Плахтєєв і Б. Шулькевич [92, с. 39.]. За різними даними на свято прибуло від 20 до 30 тис. вірників.

Єпископ Нестор проводив роботу, спрямовану на впорядкування життя православної церкви. У 1946 р. було зареєстровано жіночий скит в с. Іза, а його засновник Дмитро Сабов був пострижений в чернецтво. 2 липня 1946 р. єпископ Нестор рукоположив Сабова в ієромонахи [76, с.71.]. У грудні 1947 р. при Мукачівському монастирі були відкриті тримісячні пастирсько-

богословські курси для підготовки кандидатів на висвячення [67, с. 92]. Загалом у 1945-1947 рр. владикою було висвячено 14 ієромонахів, 6 священників та 2 дияконів. В наступні 1948-1950 рр. священний сан прийняло 15 кандидатів [60]. У тому ж 1947 р. при Єпископській резиденції в Мукачеві було засновано чоловічий монастир. 5 червня 1948 р. єпископ видав розпорядження про реєстрацію членів церковних комітетів та ревізійних комісій. Виконуючи відповідальні завдання патріархії єпископ Нестор в 1948 р. виїздив до Албанії та Угорщини [52, арк. 5].

Після вбивства Мукачівського греко-католицького єпископа Теодора (Ромжі) православні єпископи Західної України Антоній (Пельвецький), Михаїл (Мельник) та Нестор (Сидорук) звернулися в січні 1948 р. з листом протесту до М. Хрущова. Для кращого розуміння лист подаємо повністю зберігаючи мову та стиль оригіналу.

«Дорогий і вельмишановний тов. секретар ЦК КП(б)У Микита Сергійович! Ми, православні єпископи Західної України і Закарпатської області, вирішили звернутися до Вас із слідуючим листом.

Ми, відповідаючи перед великим Патріархом всієї Русі за розвій молоді православної церкви на західних землях України і Закарпаття, занепокоєні фактом, що дуже зашкодив православ'ю.

А саме. Всім уже відомий упланований органами МДБ по Закарпатській області напад на тамошнього єпископа католицької Церкви Теодора Ромжу восени 1947 року. Коли від побоїв чотирьох синьшопошників єпископ не помер, то ті самі придумали наступне. Повідомили міську лікарню, що, мовляв, автомашина наїхала на підводу, де їхав єпископ і ще шість священників. Хворих привезли до лікарні, де єпископові стало легше, він, як заявили свідки, попросив вина і викурих папіросу. Побоюючись компрометації, органи МДБ наказали уколом отруїти єпископа Теодора. Одна медсестра зі східних областей це зробила, не допускаючи нікого з місцевої медичної обслуги. Після уколу єпископ з криком помер.

Ми бачимо, що це нашкодило православ'ю і обуренням наповнило всіх, навіть православне населення Закарпаття і Західної України.

Просимо дуже Вас, дорогий Микито Сергійовичу, щоб для доброго цілого СРСР, для слави нашого уряду, для позитивної пропаганди комунізму, що є захисником миру і демократії, припинити подальший натиск органів МДБ на рештки католицької церкви, тому що маємо надію злучитись з ними незабаром.

Вдячні вам за дотеперішню опіку і допомогу. Бажаємо Вам в цей ювілей 30-х роковин Української РСР многих літ» [84, с. 198-199].

Крок єпископів безперечно показовий. Однак, саме з подання М. Хрущова й було організовано ліквідацію єпископа Т. Ромжі.

Якщо аналізувати документи місцевих уповноважених у справах РПЦ, то видно, що вони були не задоволені діяльністю єпископа Нестора. Особливо негативну характеристику подає владі перший уповноважений ради П.Лінтур. У одній із доповідних записок він звинувачує правлячого архієрея в різноманітних порушеннях, в основному фінансового характеру. З інших джерел відомо, що уповноважений мав особисто неприязні стосунки з керівником Мукачівської єпархії, а тому міг обмовляти його в очах республіканського керівництва. На початку 1948 р. республіканський уповноважений П. Ходченко, посилаючись на думку уповноваженого по Закарпатській області І. Ромера, стверджував, що єпископ Нестор не користується у віруючих належним авторитетом та вносив до ради пропозицію про його переведення на іншу кафедру [65, с.411]. В силу різних обставин єпископ Нестор був відкликаний з Мукачева й переведений до Курська [15, арк. 14].

3 червня 1948 р. на Мукачівську кафедру, з титулом «архієпископа Львівського і Тернопільського та Мукачівсько-Ужгородського» було призначено Макарія (Михайла Федоровича Оксіюка). Він народився 17 вересня 1884 р. у с. Луковисько Константинівського повіту Холмської губернії. У 1907 р. закінчив Холмську духовну семінарію, 1911 р. – Київську духовну академію. У 1912 р. обраний доцентом КДА по кафедрі патрології. У 1914 р. захистив магістерську дисертацію на тему «Есхатологія св. Григорія Ніського» й отримав звання магістра богослов'я. У 1917-1922 рр. – професор КДА. Крім того, у 1918-1922 рр. працював доцентом кафедри історії Візантії у Київському університеті та інституті Народної Освіти. У 1926-1933 рр. – науковий співробітник та завідуючий книгосховищем бібліотеки Української Академії Наук. У 1942 р. овдовів і в тому ж році прийняв сан священника. Працював настоятелем св. Покровської, а згодом св. Дмитріївської церкви в Києві. У 1943 р. підвищений до сану протоієрея. 20 квітня 1945 р. пострижений у чернецтво та зведений у сан архімандрита. 22 квітня 1945 р. у Богоявленському патріаршому соборі в Москві хіротонісан в єпископа Львівського і Тернопільського. 21 квітня 1946 р. нагороджений саном архієпископа. 3 червня 1948 р. – архієпископ Львівський, Тернопільський і Мукачівсько-Ужгородський. 18 серпня 1949 р. нагороджений правом носіння хреста на клобуці. 17 березня 1950 р. звільнений від управління Мукачівсько-Ужгородською єпархією. 15 травня 1951 р. перейшов під юрисдикцію Польської автокефальної православної церкви. 8 липня 1951 р. зведений у сан митрополита Варшавського і всієї Польщі і затверджений Головою Польської автокефальної православної церкви. У 1949 р. отримав диплом почесного члена МДА. Помер 2 березня 1961 р. в Одесі [56; 59; 61; 64, с. 103; 66; 83; 93]. На думку

деяких дослідників: «...для окончательной ликвидации унии в Закарпатье потребовалось вызвать из западных областей Украины архиепископа Львовского и Тернопольского Макария, епископов Михаила и Антония, а также протоиерея Гавриила Костельника, чтобы закончить воссоединение к 1949 году» [97, с.146].

Протягом 1948-1949 рр. органами радянської влади було остаточно ліквідовано структуру греко-католицької церкви на Закарпатті. У володіння РПЦ було передано всі храми, 127 священників з різних причин перейшли до православія, 128 священників було репресовано [65, с.421]. 28 серпня 1949 р. в Мукачівському монастирі о. Іриней (Кондратович) заявив, що «на Закарпатській Україні перестала існувати церковна унія закарпатського духовенства з Римом...» [90, с. 84].

Документи, що зберігаються в ДАЗО свідчать, що весь процес ліквідації греко-католицької церкви здійснювався під контролем союзного центру. Наприклад, 24 квітня 1948 р. член ради у справах РПЦ по СРСР І. Іванов рекомендував утриматися від передачі приміщень уніатських церков в Закарпатській області до отримання від ради додаткових вказівок, пов'язаних з розглядом загального плану заходів по возз'єднанню уніатської церкви з православною [15, арк. 4]. Наступний інструктивний лист І. Іванова від 3 серпня 1948 р. вказував, що у тих випадках, коли абсолютна більшість вірників греко-католиків заявляють про возз'єднання з православною церквою, їх реєстрація як православних громад проводиться уповноваженим ради при Облвиконкомі на основі рішення Облвиконкому та узгодження таких питань з радою не потрібне [13, арк. 22].

12 грудня 1949 р. відбулося засідання Священного Синоду РПЦ, на якому слухали доповідь архієпископа Львівського, Тернопільського і Мукачівсько-Ужгородського Макарія про становище православної церкви на Закарпатті. Прийняли рішення для посилення роботи в єпархії призначити для Закарпаття окремого єпископа [36, арк. 5]. Єпископам возз'єднаних єпархій, в тому числі і закарпатської, наказувалося видати послання до духовенства з пропозицією, під загрозою канонічної заборони, провести чистку церковного богослужіння і храмів від латинських нашарувань, що суперечать догмам і духу православної церкви, а саме: видалити з символу віри добавку «від Сина»; за богослужінням згадувати святишого патріарха і місцевого єпископа; ні в якому разі не допускати згадування за богослужінням римського папи [36, арк. 6].

Маючи в своєму розпорядженні єпархіальні звіти та статистичні відомості уповноваженого ради за 1948-1949 рр. спробуємо дати характеристику соціально-економічного та релігійного становища православної церкви на Закарпатті

в цей період. На кінець 1948 р. у Мукачівсько-Ужгородській єпархії нараховувалося 132 православних приходів, які обслуговувало 126 священників. Крім того, у звітах згадуються ще 22 неприходські священники. У зв'язку з тим, що в селах було по декілька храмів, загальна кількість культових споруд (храмів, молитовних будинків) наприкінці 1948 р. складала 234 одиниці. Територія єпархії в 1948 р. поділялася на 18 благочиній (Бедевельське, Білецьке, Буштинське, Велико-Бичківське, Вільхівське, Воловське, Завидівське, Ізьке, Кушницьке, Липчанське, Мукачівське, Ракошинське, Рахівське, Свалявське, Севлюшське, Синеvirське, Терембелське, Хустське) [52, арк. 15-16]. В області продовжувало діяльність 7 монастирів та 11 скитів. В 1949 р. ситуація з монастирями та скитами кількісно не змінилася, але значно зросла кількість приходів та культових споруд. За інформацією уповноваженого ради, на території єпархії налічувалося 589 храмів та молитовних будинків. Релігійне життя було зосереджено в 303 приходах, які обслуговувало 268 священників [10, арк. 1]. У зв'язку з включенням до складу РПЦ колишніх греко-католицьких приходів постала потреба у збільшенні кількості благочинній до 27. Крім вищезазначених благочинних округів, також діяли Берегівське, Велико-Березнянське, Воловецьке, Вилоське, Іршавське, Перечинське, Середнянське, Ужгородське, Чинадіївське. Слід відзначити, що на чолі кількох благочинній стояли представники «возз'єднаного» духовенства [53, арк. 20-21].

Протягом свого правління архієпископ Макарій видав ряд розпоряджень, що регулювали внутрішнє життя єпархії. Наприклад, 6 серпня 1948 р. було видано розпорядження про підписку на «Журнал Московської Патріархії» та львівський «Православний вісник». Згідно розпорядження від 26 листопада 1948 р. при єпархії було засновано місіонерський комітет та створена випробувальна комісія для перевірки знань кандидатів на священство [52, арк. 9].

Одним із засобів послаблення місіонерської роботи духовенства та скорочення його кількості повинен був слугувати й фінансовий прес державних органів у формі непомірних поборів і податків. Свідченням цього були численні скарги, що надходили в апарат обласного уповноваженого в досліджуваний нами період. Зокрема у 1948 р. до уповноваженого надійшло 40 скарг з приводу оподаткування, а в 1949 р. – 29 скарг. Наприклад, 18 травня 1948 р. буштинський благочинний скаржився, що підпорядковане йому духовенство обкладено високими податками (о. М. Мачко – 8000 крб., о. В. Діус – 2000 крб., о. В. Поп – 2000 крб., о. М. Орос – 1600 крб.). У листі є твердження, що якщо хтось із священників скаржиться до Тячівського фінвідділу, то йому збільшують розмір податку [16, арк. 12]. Священик у с. Ірлява в 1949 р. отримав розпорядження

сплатити податок в розмірі 1488 крб., при його річному прибутку в 2990 крб. [22, арк. 69]. Уповноважений в 1949 р. звертався до відповідних районних фінансових органів з проханнями про перегляд розміру податків щодо священників Ф. Романа (с. Репинне), В. Дюлая (с. Іванівці), В. Михальчинця (с. Брід).

Протягом 1948-1949 р. уповноважений отримав 77 скарги на дії місцевих органів влади та 127 скарги з інших питань. Крім завищеного оподаткування, духовенство стикалося переважно з трьома проблемами: відмова в наділенні землі або її конфіскація, виселення або не надання житла, неприязне відношення з боку окремих керівників.

Згідно рішення Закарпатського облвиконкому від 5 квітня 1949 р. всі православні священники могли отримати земельну власність у розмірі 0,20 га присадибної ділянки та до 1 га орної землі [16, арк. 10]. Однак дуже часто це рішення саботувалося місцевими органами влади. 10 травня 1949 р. православний священник с. Червеньова повідомляв, що керівництво колгоспу відібрало від нього всю землю, якою він раніше користувався [31, арк. 9]. У тому ж році сільська рада с. Ясіня відібрала від православного священника М. Данко ділянку, якою він користувався ще з 1946 р. [16, арк. 19]. Голова с. Лисичово Русин та голова колгоспу «Добровольць» Пальок допускали правопорушення у відношенні наділенням землі православному священнику М. Когути. Про ці дії чиновників вказував уповноважений ради у справах РПЦ А. Шерстюк у листі до голови Іршавського окружного Капітана. «5-го мая 1949 г. выделили священнику только 0,30 га земли вместо 0,20 га приусадебной и до 1 га пахотной, а когда он вывез на землю навоз, 6-го мая забрали землю потому, что он в церкви служил богослужение 6-го мая (на Св. Юрия) до 10 часов утра вместо 9 часов утра как ему приказал председатель сельсовета и колхоза. Органы советской власти не должны вмешиваться внутрицерковные дела и давать распоряжения священнику о часах богослужения» [21, арк. 33].

Настоятель православного приходу в с. Олешник ієромонах Веніамін (Роман) 13 листопада 1948 р. повідомляв уповноваженому ради у справах РПЦ по Україні П. Ходченку, що місцева влада вимагає від нього звільнити кімнати в православному церковному будинку [16, арк. 87]. Священик С. Гринь з Нових Лучок на Мукачівщині 2 січня 1949 р. писав, що його змушують звільнити будинок для потреб колгоспу [22, арк. 1]. Священик І. Бігарі з Дубрівки 8 березня 1949 р. скаржився, що місцева влада вимагає від нього передати будинок для потреб школи. Наголошувалося, що церковна фара православної церкви вже зайнята під дитячий садок [22, арк. 29]. 29 липня 1948 р. православна громада с. Кушниця скаржилася на дії сільської ради до секретаря ЦК

КП(б)У М. Хрушова. У листі повідомлялося, що у власність місцевого колгоспу було передано церковний будинок та всю земельну власність громади (3,75 га) [22, арк. 4]. Ситуація з виселенням священників також спостерігалася в селах Тросник [22, арк. 53], Голубине [22, арк. 54], Чумальово [22, арк. 100], Нові Лучки [22, арк. 140].

Відбувалися й інші порушення прав духовенства та вірників з боку сільських урядників та інших органів радянської влади. Наприклад, влітку 1948 р. сільський голова Руського на Мукачівщині Вовк демонтував кам'яну огорожу церкви, самовільно зайняв частину церковного маєтку і розпочав будівництво власного будинку [22, арк. 23]. 18 травня 1949 р. мукачівські органи міліції відмовили у прописці в с. Лохово православному священнику Ю. Коворданію [22, арк. 83]. А в с. Угля колгосп ім. Жданова конфіскував у 1949 р. від православного священника М. Мачки 20 ц сіна [22, арк. 85]. Показовий випадок стався і в с. Вільхівські Лази на Тячівщині, де голова колгоспу ім. Матросова 11 липня 1949 р. заборонив місцевому священнику проводити богослужіння в храмі, мотивуючи своє рішення тим, що навколо споруди колгосп не покосив сіно [22, арк. 129]. У зв'язку з цим, уповноважений ради А. Шерстюк у листі до голови Тячівського окружного Балабана писав: «Считаю приказ председателя колхоза незаконным, нарушением конституции СССР и УССР. К церкви есть дорога, и колхозное сено никто не вытопчет, что не касается травы внутри церковной ограды, к ней никакого дела не имеет колхоз. Земли вокруг церкви, находящиеся в церковной ограде, не могут входить в колхозный массив и траву внутри ограды пусть косят сами церковники... Не целесообразно и политически вредно, чтобы руководство села или колхоза своими распоряжениями и приказами о запрещении богослужения в церкви обостряли взаимоотношения с верующими тем более, что такие распоряжения нарушают законы нашего Советского Правительства» [22, арк. 134].

В с. Кошелево в липні 1950 р. сільська рада вирішила відібрати від вірників другий дерев'яний храм і передати його колгоспу під зернохвище. Уповноважений у листі до голови Хустського окружного вказував, що «церковное здание может быть отобрано от церковной общины только по решению Совета Министров Союза ССР» [27, арк. 13]. Кілька скарг на ім'я уповноваженого надійшло восени 1950 р. з приводу руйнування хрестів в с. Негровець та Лоза. З'ясувавши ситуацію А. Шерстюк у листі до голови Закарпатського обкому компартії І. Компанійця вказував, що відповідальні особи поступили аполітично, грубо образивши почуття вірників [27, арк. 23].

26 січня 1949 р. А. Шерстюк отримав інструктивного листа від уповноваженого ради у справах православної церкви при Раді Міністрів

СРСР по УРСР. У листі вказувалося, що згідно постанови РНК СРСР від 3 березня 1936 р. «Про трудову участь сільського населення в будівництві і ремонті шосейних і ґрунтових доріг» служителі релігійних культів залучалися до виконання трудової повинності в тому ж порядку як колгоспники та одноосібники. У даному випадку, при включенні їх в списки на виконання трудової повинності рекомендувалося враховувати їх зайнятість під час різдвяних і пасхальних свят і не призначати їх на роботу в цей час [18, арк. 1]. Що стосувалося залучення сільських священників до лісозаготівель, то вказувалося, що це робити не бажано, так як припинення богослужінь в церкві на протязі тривалого часу може викликати нарікання зі сторони вірників [18, арк. 2].

17 березня 1950 р. тимчасовим керуючим Мукачівсько-Ужгородською єпархією, а з 22 липня 1950 р. – єпископом Мукачівсько-Ужгородським став Іларіон (Василь Михайлович Кочергін). Він народився 1884 р. в Києві, закінчив Київську духовну семінарію та історико-філософський факультет Київського університету. У 1941 р. рукоположений у сан священника. Працював викладачем Київської духовної семінарії. Після смерті дружини, в 1948 р. прийняв чернецтво. 13 листопада 1949 р. хіротонісан в єпископа Уманського, вікарія Київської єпархії. У 1950-1956 р. – єпископ Мукачівсько-Ужгородський. У 1956-1961 рр. очолював Хмельницьку і Кам'янець-Подільську єпархію. Помер 24 листопада 1965 р. [57; 58]. На Мукачівській кафедрі єпископ Іларіон виступає як активний церковний діяч та захисник інтересів православної духовенства та пастви.

1 листопада 1950 р. єпископ відправив голові ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР Г. Карпову рапорт, у якому звернув увагу на порушення місцевими органами законодавства щодо православної церкви. Він вказував, що зустрічаються випадки коли місцева влада відбирає від священників квартири і взамін не виділяє ніякого житла або виділяє непридатне для проживання. Крім того, від церкви відбиралися приміщення, які були збудовані після 1945 р. Наприклад, в с. Стеблівка Хустського округу, в с. Квази Рахівського округу, в с. Розтока Іршавського округу, в с. Тересва Тячівського округу [26, арк. 2]. Після передачі Ужгородському університету приміщення капітули, взамін не було виділено будинку, де б могли розміститися возз'єднані священники та кімната для єпископа, в разі його періодичних приїздів до Ужгорода. Місцева влада в деяких випадках не наділила православних священників земельними ділянками, які склали основну частину їх існування. Мукачівський жіночий монастир з початку року був обкладений різного роду поставками як підсобне господарство, але потім його прирівняли до одноосібників і

зобов'язали розрахуватися за новими ставками [26, арк. 3].

У червні 1953 р. єпископ Іларіон, єпископи Львівський і Тернопільський Панкратій, Станіславський і Коломийський Антоній, Дрогобицький і Самбірський Михаїл звернулися зі скаргою на ім'я Г. Корчового, в якій звернули увагу на порушення місцевими органами влади законодавства щодо церкви. Серед фактів, що наводилися у листі, були порушення прав церкви в обкладенні податками, примушення духовенства та вірників до підписки на позику державного займу, виселення священників із церковних будинків, обмеження земельної власності православного духовенства, відмова дітям священників навчатися у вищих учбових закладах, тенденційні публікації у місцевій пресі проти церкви [84, с.68]. Щодо публікацій у пресі, то дійсно, 30 квітня 1953 р. в газеті «Советское Закарпатье» було опубліковано фейлетон «Крещение в Сокрынице», а в газеті «Молодь Закарпаття» 5 квітня 1953 р. надрукували статтю «Павутиння». Публікація цих статей викликали протест священника Чегері та ієромонаха Серафима (Шандри) [33, арк. 1]. Уповноважений ради А. Шерстюк, з метою перевірки фактів, викладених у газеті «Молодь Закарпаття», здійснив поїздку в с. Копинівці Мукачівського округу. В результаті перевірки більшість фактів не отримало підтвердження [33, арк. 2].

Окремо хочемо звернути увагу на обмеження діяльності православних монастирів. 29 травня 1946 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про православні монастирі», яка регламентувала їх права і обов'язки. Монастирям, які не мали землі, виділялися земельні ділянки із державного фонду з розрахунку не більше 0,15 га на кожного мешканця монастиря. Дозволялося займатися тваринництвом, птахівництвом і промислами, мати необхідний сільськогосподарський інвентар, організувати кустарні майстерні. Спеціальним пунктом було вказано, що господарства монастирів залучаються, починаючи з 1946 р., до обов'язкових поставок державі зерна, картоплі, продуктів тваринництва за нормами, встановленими для одноосібних селянських господарств і приміських державних і кооперативних підприємств даної округи [79, с. 16].

Офіційно постанова про монастирі виконувалася, але фактично відбувалися постійні зловживання з боку міських та районних рад. Наприклад, 17 лютого 1947 р. монахині Домбоцького монастиря на Мукачівщині відвідали уповноваженого ради у справах православної церкви у Закарпатській області П. Лінтура. Під час візиту було складено акт, підписаний уповноваженим та представницями монастиря. В документі вказувалося, що, незважаючи на виконані державні заготівлі, монахині отримали від міськвиконкому наказ здати державі 150 кг м'яса та 12 ц сіна.

Крім того, Мукачівська міська рада відібрала від монастиря виноградник і 0,60 га землі [51, арк.1]. 25 березня 1949 р. благочинний монастирів і скитів архімандрит Магфей (Вакаров) у листі до уповноваженого охарактеризував становище з земельною власністю православних монастирів. Вказувалося, що жіночий скит в с. Іза мав у своєму володінні 8 га, які від черниць конфісковані на користь колгоспу. Від черниць Чумалівського монастиря до колгоспу було відібрано 4 га землі [22, арк. 32]. Від ченців скиту в Дубовому з 5 га реквізовано 1 га сінокосу. Жіночому скиту в Углі з 9 га залишили 4 га. Від ченців скиту в Дубрівці колгосп відібрав усі 4 га [22, арк. 32 зв.]. Настоятелька жіночого монастиря в с. Угля ігумена Василина (Рибар) 5 квітня 1949 р. повідомила, що від монастиря конфіковано 3 га в селі, 2,5 га в Кричові, 0,5 га в Колодному та 1 га в Калинах [22, арк. 46]. На користь колгоспу відійшла і земля монастиря в Теремлі [22, арк. 63].

Уповноважений ради у справах РПЦ по Закарпатській області А. Шерстюк у 1951 р. повідомив голову ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР Г. Карпова про ліквідацію чоловічого монастиря при Архієрейському домі в Мукачеві. Це був перший крок проти православних монастирів [46, арк. 6]. У 1950-1951 рр. були скорочені скити у Колочаві-Горб (Волищина) та Свобода-Бадов на Березівщині [49, арк. 1]. На рахунок закриття скиту в Свободі-Бадов, секретар єпархіального управління М. Бендас у листі від 8 вересня 1952 р. до уповноваженого ради А.Шерстюка писав: «Незаконно створений скит Іоанна Предтечі в Бадові ліквідований. Монахинь переведено в Чумалівський монастир. Єпархіальне управління просить прийняти у своє розпорядження церкву і переобладнати будинки для власних потреб» [49, арк. 85].

8 вересня 1952 р. єпископ Іларіон видав наказ наступного змісту: «1. Св. Іоанно-Предтечинський скит що при с. Дубрівка, як такий ліквідується і приписується до приходської церкви с. Дубрівка як філіал; 2. Настоятеля скита ігумена Феодосія призначаю настоятелем прихода в с. Дубрівка з обов'язком реєстрації в уповноваженого» [37, арк. 42]. Цього ж дня був підписаний наказ про скорочення чоловічого скиту в Колесарові [49, арк. 57]. Монахів переведено в Свято-Миколаївський монастир в с. Іза-Карпулаш, церква передавалася для створення 3-го приходу м. Хуст. На початку липня 1953 р. було закрито Свято-Іоанно-Предтечинський чоловічий скит в Бедевлі, у якому проживало 15 монахів [50, арк. 17]. 12 липня 1953 р. аналогічний наказ був прийнятий і щодо жіночого скиту в с. Іза [49, арк. 99]. У документі зазначалося, що скит ліквідується, монахині переводяться на місце колишнього чоловічого скиту в с. Бедевля. Черниці просили владу дозволити зібрати урожай на полях, виділити їм на новому місці земе-

льну ділянку та перевезти всі будівлі.

З архівних документів довідуємося, що: «В отчетном году (1953 р. – Ю.Д., В.М.) в Закарпатье оказалось православных монастырей и скитов 14. Из них 4 мужские (2 монастыри, 2 скита) и 10 женских (4 монастыря и 6 скитов). Мужские монастыри находятся: св. Николаевский в селе Иза, Хустский район и св. Преображенский в селе Тереля, Тячевский район; женские монастыри: св. Николаевский в городе Мукачево, что на Чернечей горе, св. Успенский в селе Домбоки, Мукачевский район, Рождества Богородицы в селе Липша, Хустский район и св. Вознесенский в селе Чумалево, Тячевский район» [48, арк. 1].

14 червня 1946 р. в с. Затишне (Тошнадь) Берегівського округу за загадкових обставин загинув від куль радянських солдатів колишній адміністратор Мукачівсько-Пряшівської єпархії ігумен Феофан (Сабов) та його брат о. Петро Сабов. Вбивство списали на розбійний напад солдатів, хоч є підстави говорити про сплановану акцію [67, с. 3; 70, с. 166-169; 78; 86; 87; 89]. В досліджуваний період було заарештовано та засуджено за різними, часто надуманими звинуваченнями, 10 представників православного духовенства [73, с. 439-449]. За антирадянську, антикомуністичну діяльність, вороже ставленні до радянської влади були засуджені на різні строки

(від 10 до 25 років) виправно-трудова робота в таборах ГУЛАГу колишній адміністратор Мукачівсько-Пряшівської єпархії протопресвітер М. Попов [1; 75; 91], священники Г. Бедзір [2], І. Лечко [3], І. Карбованець [5], ієромонах Юстин (Сідак) [4]. За співпрацю з так званими «антинародними бандами» на початку 1950 рр. були заарештовані і засуджені ієромонахи Вікентій (Орос), Даміан (Бонь), Йов (Гашпар) [7], послушник Ю. Фарковець, монахиня Магдалина (Шелемба) [6]. У 1955 р. вищезазначені особи, крім Даміана (Боня), що помер у таборах, були звільнені, відбувши в таборах від 3 до 8 років, процес їх реабілітації завершився лише на початку 1990-х рр.

Таким чином, православна церква на Закарпатті в часи сталінщини 1946-1953 рр. опинилася у надзвичайно складних умовах. Зовсім недавно змінивши юрисдикцію із сербської православної церкви на руську, православним християнам прийшлося пристосовуватися до умов існування в комуністичній атеїстичній державі. Цього не зробила греко-католицька церква. І жорстоко поплатилася за це. Однак і діяльність православної церкви перебувала під цілковитим контролем держави, посередництвом уповноваженого у справах РПЦ. Закриваються монастирі, зазнає репресій православне духовенство.

1. Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області (далі Архів УСБУ). – Арх. кримін. спр. № 1411-С. (Попов М.М.). – На 474 арк.
2. Архів УСБУ. – Арх. кримін. спр. № 2054-С. (Бедзір Г.). – На 177 арк.
3. Архів УСБУ. – Арх. кримін. спр. № 2170-С. (Лечко І.). – На 108 арк.
4. Архів УСБУ. – Арх. кримін. спр. № 4074-С (Сідак М.). – На 240 арк.
5. Архів УСБУ. – Арх. кримін. спр. № 4337-С. (Карбованець І.). – На 169 арк.
6. Архів УСБУ. – Арх. кримін. спр. № 5211-С. (Фарковець Ю., Шелемба М.). – На 430 арк.
7. Архів УСБУ. – Арх. кримін. спр. № 5254-С. (Гашпар І., Орос В., Бонь Д.). – На 605 арк.
8. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 1. – На 9 арк.
9. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 2. – На 2 арк.
10. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 3. – На 2 арк.
11. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 4. – На 3 арк.
12. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 5. – На 5 арк.
13. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 6. – На 31 арк.
14. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 8. – На 58 арк.
15. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 9. – На 24 арк.
16. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 10. – На 103 арк.
17. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 11. – На 8 арк.
18. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 13. – На 4 арк.
19. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 15. – На 27 арк.
20. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 16. – На 24 арк.
21. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 17. – На 57 арк.
22. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 18. – На 194 арк.
23. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 19. – На 14 арк.
24. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 20. – На 3 арк.
25. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 21. – На 4 арк.
26. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 22. – На 6 арк.
27. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 23. – На 37 арк.
28. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 24. – На 11 арк.
29. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 25. – На 24 арк.

30. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 29. – На 37 арк.
31. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 30. – На 16 арк.
32. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 31. – На 1 арк.
33. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 32. – На 3 арк.
34. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 33. – На 2 арк.
35. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 34. – На 45 арк.
36. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 2. – Спр. 39. – На 11 арк.
37. ДАЗО. – Ф.Р - 544. – Оп. 3. – Спр. 13. – На 46 арк.
38. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 1. – Спр. 11. – На 7 арк.
39. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 1. – Спр. 12. – На 46 арк.
40. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 1. – Спр. 16. – На 24 арк.
41. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 1. – Спр. 28. – На 44 арк.
42. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 2. – На 28 арк.
43. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 3. – На 40 арк.
44. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 4. – На 53 арк.
45. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 5. – На 35 арк.
46. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 6. – На 32 арк.
47. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 7. – На 17 арк.
48. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 8. – На 16 арк.
49. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 14. – На 118 арк.
50. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 21. – На 78 арк.
51. ДАЗО. – Ф.Р - 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 23. – На 96 арк.
52. Отчет по Мукачево-Ужгородской епархии за 1948 год // Поточний архів Мукачівської православної єпархії. – На 59 арк.
53. Отчет по Мукачево-Ужгородской епархии за 1949 год // Поточний архів Мукачівської православної єпархії. – На 57 арк.
54. Из инструкции Совета по делам Русской Православной Церкви для уполномоченных Совета при Советах народных комиссаров (СНК) союзных и автономных республик и при областных (краевых) исполкомах, 5 февраля 1944 г. // Копылова О. Отчеты уполномоченных Совета по делам Русской Православной Церкви как источник по изучению истории Русской Церкви во 2-й половине XX столетия // Вестник церковной истории. – 2011. – №3-4. – С. 74-75.
55. Назначения на архиерейские кафедры [наречение и хиротония архимандрита Нестора (Сидорук) во епископа Уманского] // Журнал Московской патриархии (далі ЖМП). – 1945. – №10. – С. 31.
56. Назначения на архиерейские кафедры в 1945 г. [наречение и хиротония иеромонаха Макария (Оксиюк) во епископа Львовского и Тернопольского] // ЖМП. – 1945. – №8. – С. 5.
57. Назначения архиереев [наречение и хиротония иеромонаха Илариона (Кочергина) во епископа Уманского] // ЖМП. – 1949. – №12. – С. 14.
58. Определения Священного Синода [1956.09.05: епископа Мукачевского и Ужгородского Илариона (Кочергина) назначить епископом Хмельницким и Каменец-Подольским] // ЖМП. – 1956. – №10. – С. 3.
59. Постановление Святейшего Патриарха и Священного Синода 15 июня 1951 г. [отпустить в юрисдикцию Польской Автокефальной Церкви на пост ее Главы архиепископа Львовского и Тернопольского Макария (Оксиюка)] // ЖМП – 1951. – №7. – С. 3-4.
60. Список православных священников Мукачівської єпархії станом на 10 червня 1947 року // Християнська родина. – 1997. – 10 квітня. – С. 5-8.
61. Хроника (назначения и перемещения архиереев) [архиепископ Львовский и Тернопольский Макарий (Оксиюк) назначен архиепископом Львовским, Тернопольским и Ужгородско-Мукачевским] // ЖМП – 1948. – №9. – С. 40.
62. Хроника (назначения и перемещения архиереев) [епископ Ужгородский и Мукачевский Нестор (Сидорук) назначен епископом Курским и Белгородским] // ЖМП. – 1948. – №9 – С. 40.
63. Вісник Народної Ради Закарпатської України. –1945. – 1 травня. – С. 114-115.
64. Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква і Радянська держава (1939-1950). – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2005. – XX + 268 с.
65. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років: політологічний дискурс. – К.: Світогляд, 2005. – 741 с.
66. Волнянский Н. Труды предстоятеля Польской Правосл. Церкви // ЖМП. –1954. – № 4. – С. 73-74.
67. Гавриил (Кризина), игумен. Православная церковь на Закарпатье (век XX). – К., 1999. – 200 с., 4 с. ил.
68. Гавриїл (Кризина), ієромонах. Отці Феофан і Петро Сабови – мученики за віру православну // Християнська родина. – 1997. – 30 січня. – С. 3.

69. Горбатов А.В. К вопросу о статусе уполномоченных по делам религий в Сибири (1943-1969 гг.) // Государство и церковь в XX веке: эволюция взаимоотношений, политический и социокультурный аспекты. Опыт России и Европы / Отв.ред. А.И. Филимонова. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – С. 35-47.
70. Данилець Ю. Ігумен Феофан (Сабов) // Сповідники та Подвижники Православної Церкви на Закарпатті в XX ст. / Авт. кол.: Ю. Данилець – голова авт. кол., архієпископ Феофор (Мамасуєв), архієпископ Антоній (Паканич), прот. О. Мониц, А. Світлинець, Д. Анашкін, С. Канайло, В. Міщанин, ієромонах Пімен (Мацола), прот. В. Юрина. – Ужгород, 2011. – С. 159-166.
71. Данилець Ю. Ігуменя Параскева (в схімі Ніна) (Прокоп) // Сповідники та Подвижники Православної Церкви на Закарпатті в XX ст... – С. 487-499.
72. Данилець Ю. Ієрей Петро Сабов // Сповідники та Подвижники Православної Церкви на Закарпатті в XX ст... – С. 166-169.
73. Данилець Ю. Православна церква на Закарпатті в умовах радянської влади (1945-1961 рр.) // Cirkev v okovach totalitneho rezimu: Likvidacia Greckokatolickej cirkvi v Ceskoslovensku v roku 1950. – Presov, 2010. – S. 439-449.
74. Данилець Ю. Православний монастир Різдва Богородиці у селі Липча. – Ужгород: Гражда, 2005. – 88 с.
75. Данилець Ю. Релігійна діяльність Михайла Попова на Закарпатті в 1938-1944 роках // Українське релігієзнавство. – 2007. – № 43. – С. 99-105.
76. Данилець Ю., ієромонах Пімен (Мацола). Православний Свято-Іоанно-Предтеченський чоловічий монастир у селі Бедевля. – Ужгород: Карпати, 2009. – 192 с.
77. Данилець Ю.В., Міщанин В.В. Становище православної церкви в період Закарпатської України (листопад 1944 – січень 1946 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія/ [Редкол. М.М.Вегеш (голова) та ін.]. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. – Вип. 27. – С.180-189.
78. Довганич О. Трагічна доля православних священників Феофана і Петра Сабових // Соціал-демократ. – 1999. – 24 квітня. – С. 5.
79. Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з РПЦ, переслідування інших релігійних громад у 40 – 50-х рр. XX ст. / Передм. В.Беда. – Ужгород: Карпати-Гражда, 1999. – 126 с.
80. Концевич Н., прот. Єпископ Курский и Белгородский Нестор // ЖМП. – 1951. – № 11. – С. 7-10.
81. Мануил (Лемешевский В.В.), митр. Русские православные иерархи периода с 1893 по 1965 гг. (включительно). – Erlangen, 1979-1989. – Т. 5. – С. 50-51.
82. Макара М.П. Встановлення на Закарпатті Радянської політичної системи // Нариси історії Закарпаття. Том III (1946-1991). – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – С. 35-72.
83. Мирошниченко М. Предстоятель Православной Церкви в Польше Митрополит Макарий (некролог) // ЖМП – 1961. – №4. – С. 51-58.
84. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Частина перша. – Полтава, 1997. – 354 с.
85. Поспеловский Д. Православная Церковь в истории Руси, России и СССР: Учебное пособие. – М., 1996. – 408 с.
86. Сабов Ф. Мученики за віру // Срібна земля. – 2003. – 20 грудня. – С. 15.
87. Сабов Ф. Трагедія Сабових // Новини Закарпаття. – 1998. – 11 квітня. – С. 14.
88. Сабов Ф. Трагедія Сабових // Християнська родина. – 1998. – 16 квітня. – С. 8.
89. Самош В. Наклеп на чесну людину // Новини Закарпаття. – 1993. – 20 травня.
90. Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих: Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною / В. Фенич. – Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007. – 108 с.
91. Хланта О., Офіцинський Р. Про один із закарпатоукраїнських епізодів міжнародно-релігійного контексту: (Діяльність Михайла Попова, адміністратора Мукачівської православної єпархії у 1938-1944 роках) // Україна на міжнародній арені у XX столітті: Науково-методичний збірник матеріалів конференції на допомогу учням шкіл і студентам (Ужгород, 13 травня 1999 р.). – Ужгород: Патент, 2000. – С. 61-84.
92. Хруцкий С. Веками ожидаемое торжество // ЖМП. – 1947. – №10. – С. 38-41.
93. Хруцкий С. Владика Макарий, архієпископ Львівський і Тернопільський // Єпархіальний вісник. – 1946. – №4. – С. 5-7.
94. Чумаченко Т. Государство, православная церковь, верующие. 1941-1961 гг. – М.: АИРО-XX, 1999. – 248 с.
95. Чумаченко Т. Совет по делам Русской православной церкви при СНК (СМ) СССР 1943 – 1965 гг.: Автореф. дисс. ...докт. ист. наук. – Москва, 2011. – 50 с.

96. Швець Л. Становище уповноважених ради у справах руської православної церкви в апаратах обліконкомів у другій половині 50-х рр. XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2005. – Вип XIX. – С. 294-298.
97. Ярема Р., прог. Львовский Церковный Собор 1946 года в свете торжества Православия в Западной Украине. – К.: КИТ, 2012. – 320 с.

РЕЗЮМЕ
ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ НА ЗАКАРПАТЬЕ В «СТАЛИНСКИЕ»
ВРЕМЕНА (1946 – 1953 гг.)

Данилец Ю.В., Мищанин В.В. (Ужгород)

В статье речь идет о состоянии православной церкви на Закарпатье в первые года советской власти. Указывается на действия советской власти, направленные на контроль религиозной жизни в Закарпатской области – деятельность уполномоченных Совета по делам Русской православной церкви и Совета по делам религиозных культов. Анализируются взаимоотношения между православной и греко-католической церковью в указанный период, внутрицерковная и социально-экономическая жизнь православной церкви за епископства Нестора (Сидорука), Макария (Оксиюка) та Илариона (Кочергина).

Ключевые слова: Православна церковь, религиозная политика, советизация, власть, Закарпатская область, СССР, коммунистическая партия.

SUMMARY
ORTHODOX CHURCH IN TRANSCARPATHIA IN «STALIN-ERA»
(1946 – 1953 YEARS)

Y.Danylets, V.Mistchanyn (Uzhhorod)

The article deals with the position of the Orthodox church in Transcarpathia in the first years of Soviet power. It specifies the actions of the Soviet government intended to control religious life in the Transcarpathian region in the early postwar years – activities authorized the Council for Russian Orthodox Church and the Council on religious cults. Indicates on the relationship between the Orthodox and Greek-Catholic Church in this period, internal Church and socio-economic life of the Orthodox Church by the bishop Nestor (Sydoruk) Makar (Oksiyuk) and Hilarion (Kochergin).

Key words: Orthodox church, religious policy, Sovietization, power, Transcarpathian region, USSR, Communist Party.

УДК 94 (477)

УЧАСТЬ МОЛОДІ СУМІЖНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ І КРАЇН СХІДНОЇ
ЄВРОПИ В ГУМАНІТАРНОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ У 70 – 80-х РОКАХ ХХ ст.

Гарагонич В.В. (Ужгород)

У статті розглянуто прикордонне гуманітарне співробітництво молоді сусідніх областей України і країн Східної Європи в останні десятиліття існування соціалістичної системи, наголошено на можливості критичного використання набутого досвіду.

Ключові слова: *молодь, духовна сфера, співробітництво, прикордоння.*

Поряд з участю молоді прикордонних областей України в економічному і науково-технічному співробітництві з країнами Східної Європи, у 70 – 80-ті роки ХХ століття розвивалась також взаємодія в духовній сфері. Вона, перш за все, включала обмін досвідом ідеологічної роботи, спільну боротьбу за мир і розрядку міжнародної напруженості, поглиблення культурного співробітництва, зміцнення туристських і спортивних взаємозв'язків, що і є предметом дослідження даної статті.

Серед форм взаємодії молоді прикордоння найбільш розповсюдженими у згаданий період були листування, організація зустрічей, масових мітингів, маніфестацій і святкувань на кордонах, обмін делегаціями і автобусами дружби, туристськими і спортивними групами, матеріалами молодіжних газет, проведення спільних ленінських уроків та інші.

Центральний Комітет комсомолу України позитивно оцінив роботу по здійсненню місцевих зв'язків, які проводились у 1970 р. ком-